Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 60
Warszawa 2025
Article No. 3513

Citation:
Kozhinowa, A., & Rudenka, A. (2025). Hybrydowe teksty w językach słowiańskich w Wielkim Księstwie Litewskim. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *60*, Article 3513. https://doi.org/10.11649/sfps.3513

DOI: 10.11649/sfps.3513

Alla Kozhinowa
(Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków)

Alena Rudenka
(Instytut Slawistyki PAN, Warszawa)

Hybrydowe teksty w językach słowiańskich w Wielkim Księstwie Litewskim

Wprowadzenie

Wielkie Księstwo Litewskie (WKL) to historyczne państwo, które powstało w wyniku zjednoczenia plemiennych księstw litewskich i słowiańskich w roku 1236. Pierwszą stolicą Litwy był Kiernów (1040–1230), kolejną Nowogródek (1230–1321), potem Troki (1321–1323), a za rządów Giedymina stolica Litwy została przeniesiona do Wilna (1323–1795). Książę, a później król Mendog rezydował w Nowogródku na terytorium współczesnej Białorusi. Tereny te to tzw. *Lithuania Propria* (Litwa Właściwa). W latach trzydziestych i czterdziestych XIII wieku Księstwo Nowogródzkie pod rządami litewskiego księcia Mendoga zaczęło szybko się rozwijać, anektując ziemie sąsiednich księstw bałtyckich, słowiańskich i innych, w wyniku czego objęło całą dzisiejszą Białoruś

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2025.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

i Litwę oraz części dzisiejszej Ukrainy, Rosji, Polski, Łotwy, Estonii i Mołdawii. W XIV wieku WKL stało się największym państwem europejskim pod nazwą Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Żmudzkiego i innych ziem. Skrócona nazwa Wielkie Księstwo Litewskie była zwykle używana w odniesieniu do całego kraju, daleko poza granicami *Lithuania Propria*. Wielkie Księstwo Litewskie zamieszkiwały przede wszystkim narody słowiańskie (przodkowie dzisiejszych Białorusinów i Ukraińców), zaś plemiona bałtyckie (przodkowie dzisiejszych Litwinów) zasiedlały głównie tereny dzisiejszej Litwy. Językiem urzędowym był słowiański język ruski („prosta mowa"); w tym języku spisano m.in. Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego i prowadzono Metrykę Litewską do 1696 roku. Następnie na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego językiem urzędowym był polski, posługiwano się również łaciną i litewskim.

Od samego początku księstwo było wielonarodowościowe, a wraz z rozszerzaniem granic cecha ta tylko się umacniała, stając się przyczyną jego wielowyznaniowości i wielojęzyczności.

Literatura na temat sytuacji językowej w WKL jest bardzo bogata (Bednarczuk, 2010; Lizisowa, 2005; Niedźwiedź, 2023; Temčinas, 2017; Walczak, 2018, 2019 etc.). Przede wszystkim należy wspomnieć o dyskusji w 41. tomie (2017) czasopisma „Acta Baltico-Slavica" *Polska – Litwa – Białoruś. Historia, która dzieli i łączy*. W dyskusji przedstawiono opinie znanych naukowców polskich, białoruskich i litewskich, głównie historyków, na temat dziedzictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego na Białorusi, w Polsce i na Litwie, na przykład Aliaksandra Smalianchuka (Смалянчук, 2017, ss. 302–330). W tym samym numerze czasopisma znalazł się artykuł Andrija Danylenki *A Missing Chain: On the Sociolinguistics of the Grand Duchy of Lithuania* (Danylenko, 2017, ss. 31–57), posiadający bogatą bibliografię.

Wiaczesław Iwanow w swoim referacie na XIII Kongresie Slawistów nakreślił najszerszy zakres języków Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wśród języków indoeuropejskich wymienił słowiańskie, bałtyckie i germańskie, a także łacinę, ormiański, grecki i cygański. Z nieindoeuropejskich – tureckie, semickie i ugrofińskie (Иванов, 2003). Języki słowiańskie to polski, czeski, cerkiewnosłowiański i, co najważniejsze, język ruski (rusiński), czyli „prosta mowa" (*lingua rustica*) – język pisany. Poza tym istniały ustne gwary wschodniosłowiańskie, które sporadycznie pojawiały się w tekstach.

Sytuację językową w WKL można dziś ocenić jedynie na podstawie tekstów z tamtych czasów. W niniejszym artykule analizowane są teksty hybrydowe w językach słowiańskich powstałe w Wielkim Księstwie Litewskim.

Czym jest tekst hybrydowy

Koncepcja tekstu hybrydowego jest aktywnie wykorzystywana przez różnych autorów w różnych dziedzinach: od programowania po reklamę i literaturę piękną. Najnowszą pracą jest książka Agnieszki Doczekalskiej *Język prawny w tworzeniu i transpozycji prawa Unii Europejskiej. Procesy hybrydyzacji* (Doczekalska, 2021), w której znajdujemy kolejną definicję: „Hybrydyzacja to proces, w wyniku którego powstaje tekst hybrydowy. Odpowiednio, tekst hybrydowy to tekst, na którego powstanie oddziałuje więcej niż jeden język i więcej niż jedna kultura, pozostawiając mniej lub bardziej rozpoznawalne ślady oddziaływania" (Doczekalska, 2021, s. 131). Podając definicję hybrydyzacji, autorka książki interpretuje pojęcie języka bardzo szeroko – jako zespół znaków służących komunikacji. Oznacza to, że w tworzeniu tekstu hybrydowego mogą brać udział różne języki naturalne, warianty jednego języka (dialekty terytorialne i społeczne, rodzaje dyskursów i style), języki naturalne i sztuczne. Kody, stosowane w tekstach hybrydowych, mogą odnosić się do różnych modalności: to nie tylko języki i warianty językowe, ale także i inne systemy znaków – wykresy, rysunki, mapy itp. Przy tak szerokim rozumieniu tekstu hybrydowego oczywiste jest, że większość tekstów – mówionych lub pisanych, współczesnych lub wcześniejszych – są hybrydowe. Według A. Doczekalskiej tłumaczenie jest także procesem hybrydyzacji, gdyż obejmuje więcej niż jeden język i więcej niż jedną kulturę. Ale „tekstem hybrydowym może byc tekst, który nie powstaje w procesie przekładu, a jest wytworem pozostawania ze sobą w kontakcie dwóch lub wiecej kultur i jezyków" (Doczekalska, 2021, ss. 115–116).

W odniesieniu do starożytnych tekstów pojęcie tekstu hybrydowego po raz pierwszy zastosował Wiktor Żywow (Живов, 1988, 1996, s. 31) bez dokonywania specjalnego rozróżnienia między tekstami oryginalnymi a tłumaczonymi. O tekstach hybrydowych starożytnej Rusi pisał także Borys Uspienski: „Większość oryginalnych tekstów powstałych na Rusi została napisana w języku hybrydowym. W tego typu tekstach widać chęć autorów do pisania w języku cerkiewnosłowiańskim, nie jest to jednak standardowy język cerkiewnosłowiański"[1] (Успенский, 1987, s. 126).

[1] Tłumaczenie wszystkich cytatów – o ile nie podano inaczej w bibliografii – A. Kozhinowa i A. Rudenka.

O tekstach przeszłości tego typu pisze także Tadeusz Lewaszkiewicz:

> W językach słowiańskich okresu średniowiecza i w mniejszym stopniu późniejszych stuleci, obok tekstów mieszanych językowo (i wyjątkowo czystych językowo), pojawiały się teksty, które określam jako teksty hybrydowe i amalgamatowe. Teksty mieszane językowo to teksty zawierające elementy rodzime i w pełni przyswojone właściwości obcego pochodzenia oraz nieliczne nowe elementy odczuwane jako genetycznie obce, które język narodowy w przyszłości przyjmie lub odrzuci. Są to w zasadzie teksty umiarkowanie mieszane. Teksty hybrydowe to teksty z dużą liczbą różnego typu świadomie przejętych obcych zapożyczeń i kalk, jak również przynajmniej częściowo interferencji pojawiających się pod wpływem dwu- i kilkujęzyczności. […] Teksty amalgamatowe to teksty do tego stopnia mieszane językowo, że istnieje poważna wątpliwość lub wręcz nie wiadomo, jaki język prymarnie one reprezentują. […] amalgamatowy oznacza większy stopień zmieszania cech (Lewaszkiewicz, 2022, s. 62).

Opierając się na powyższej i innych definicjach, w niniejszym artykule używamy terminu *tekst hybrydowy* w znaczeniu ‘starożytny tekst, zarówno oryginalny, jak i tłumaczony, powstały pod wpływem jednego lub kilku innych języków’.

Wiktor Żywow i Borys Uspienski mówili o Rusi Kijowskiej IX–XII wieku. Na przykład już w jednym z pierwszych tekstów skopiowanych na terenie Rusi – Ewangeliarzu Ostromira (1056–1057) – występują wschodniosłowiańskie cechy językowe, choć język Ewangeliarza Ostromira jest językiem staro-cerkiewno-słowiańskim. Terminem *tekst hybrydowy* da się nazwać także wiele tekstów powstałych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W języku pisanym Wielkiego Księstwa Litewskiego (1230–1795), podobnie jak w języku Rusi Kijowskiej (IX–XII wiek), można wyróżnić trzy style: wysoki (literatura konfesyjna, głównie tłumaczona), średni (kroniki itp.) i niski (przede wszystkim dokumenty urzędowo-kancelaryjne). We wczesnym okresie istnienia księstwa styl wysoki reprezentował język cerkiewnosłowiański, który nabywając pewnych cech wschodniosłowiańskich (fonetycznych, gramatycznych i leksykalnych), zbliżał się do lokalnych gwar.

Jeśli mówimy o stylu wysokim, to nawet najwcześniejsze wersje tekstów biblijnych w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, dokonane przez Cyryla (827–869) i Metodego (815–885) oraz ich uczniów są tłumaczeniami, tj. tekstami hybrydowymi wg podanej wyżej definicji.

Zdarzają się też bardziej złożone przypadki tłumaczeń biblijnych, jak na przykład przekłady Franciszka Skaryny, które są hybrydą języka cerkiewno-

słowiańskiego i „prostej mowy", z wieloma bohemizmami i germanizmami (Абламейка, 2017; Алексяевіч, 2020; Булыка і in., 1990) (zob. il. 1).

Il. 1. *Biblia russka, wyłożena doktorom Franciskom Skorinoju* – strona tytułowa. Domena publiczna via Wikimedia commons, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/Biblia_Ruska.jpg

Najbliższe czystemu „wysokiemu stylowi", który nie uległ hybrydyzacji, są kazania Cyryla Turowskiego (początek XII wieku), kaznodziei i biskupa jednego z pierwszych księstw na terenie współczesnej Białorusi – Księstwa Turowskiego. Cyryl Turowski biegle władał językiem cerkiewnosłowiańskim i pisał w nim oryginalne – nietłumaczone – dzieła, z zachowaniem wszystkich kanonów języka cerkiewnosłowiańskiego.

W miarę obniżania stylu elementy cerkiewnosłowiańskie były coraz częściej zastępowane przez lokalne. W taki sposób powstawały teksty hybrydowe, w których – w zależności od przedmiotu opisu i rodzaju dzieła – język stylu średniego wahał się od niemal czysto cerkiewnosłowiańskiego aż do prawie czysto ludowego. Do nich zaliczały się gatunki historyczne (np. opowieści wojenne), świecko-fabularne (np. kroniki), oratorstwo publicystyczne itd.

Niski styl to język dokumentów urzędowo-kancelaryjnych. Z reguły jest to czysta „prosta mowa".

Teksty hybrydowe w językach słowiańskich

Teksty hybrydowe w językach słowiańskich Wielkiego Księstwa Litewskiego są niejednorodne: mogą być oryginalne lub tłumaczone, pisane za pomocą różnych alfabetów; mogą w nich stykać się ze sobą różne języki i odmiany języków. Takie teksty są w szczególności typowe dla mniejszości etnicznych WKL: Ormian, Tatarów, Żydów itp.

> […] język ruski (*the Ruthenian vernacular*) był używany jako język międzyetniczny i urzędowy przez Tatarów WKL, Żydów, Karaimów, Ormian i inne mniejszości zamieszkujące WKL. […] polska akulturacja (polonizacja) spowodowała zanik standardowej odmiany języka ruskiego w środowisku lokalnej elity, podczas gdy pospólstwo i ziemiaństwo pozostało dwujęzyczne w praktykowaniu lokalnych odmian niestandardowego (potocznego) języka ruskiego (*local varieties of non-standard (vernacular) Ruthenian*) w połączeniu z językiem polskim lub litewskim (Zinkevičius, 1987, ss. 144–145).

Tatarzy WKL

Grupa etniczna Tatarów WKL (zwanych też polsko-litewskimi lub białorusko-litewskimi), która obecnie zamieszkuje tereny współczesnej Litwy, Białorusi i Polski, powstała w wiekach XIV–XVI na skutek emigracji ze Złotej Ordy na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tatarzy uciekający przed konfliktami wewnętrznymi Złotej Ordy należeli w większości do elity wojskowej, więc byli chętnie przyjmowani do służby książęcej i otrzymywali ziemię oraz różne przywileje, które pozwalały im zachować pewną autonomię i praktykować własną religię. Ostatnia fala emigracji tatarskiej datuje się na początek XVI wieku.

Podstawą tożsamości tej grupy etnicznej była w istocie religia, związane z nią rytuały i wspólna pamięć historyczna. Jak wiadomo, Tatarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego stworzyli własną literaturę – rękopisy pisane po arabsku, częściowo w językach turkijskich (Сынкова & Тарэлка, 2009, s. 15), po białorusku i po polsku (Kozhinowa, 2023). Wszystkie te teksty są napisane alfabetem arabskim.

Analiza literatury Tatarów WKL wskazuje na jej zróżnicowaną zawartość:

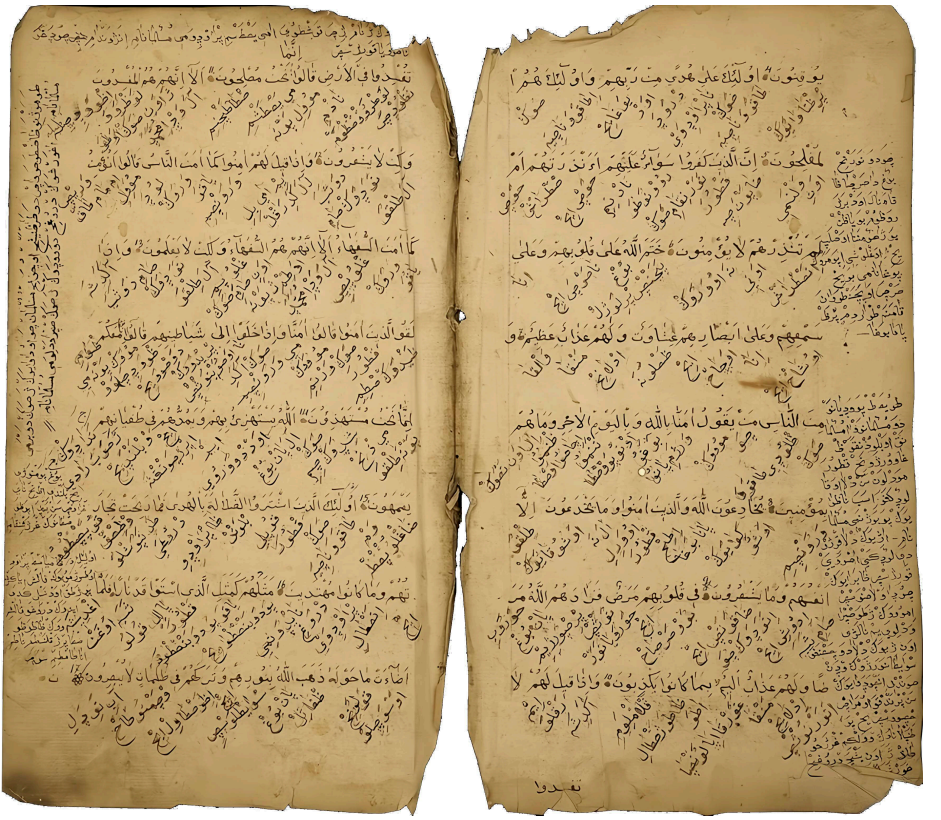
> w księgach (*kitabach*) znajdują się legendy o życiu i działalności proroka Mahometa, opisy obrzędów i rytuałów, główne obowiązki muzułmanów, często legendy biblijne, opowieści moralizatorskie, czasem orientalne opowieści przygodowe. Istniały zbiory modlitw (*chamaiły*) w językach arabskim i turkijskich, które zawierały również informacje o chronologii muzułmańskiej, leczeniu chorób za pomocą modlitw i interpretacji snów. Tak zwane *tedżwidy* określały zasady czytania arabskiego tekstu Koranu. *Tefsiry* zawierały teksty Koranu w języku arabskim z tłumaczeniem interlinearnym (parafrazą lub komentarzem) na język białoruski lub polski. Szczególną odmianą są zbiory nazywane przez S. Kryczyńskiego *półkitabami* – zwykle nie zawierają one modlitw, ale tematycznie zbliżają się do *kitabów*, różniąc się od tych ostatnich znacznie mniejszą objętością (Мишкинене, 2005, s. 46).

Jefim Karski zauważył, że arabskie rękopisy

> dostarczają wielu ciekawych materiałów do oceny języka białoruskiego XVI–XVII wieku. Gdyby przeczytać i zbadać wszystkie znane teksty białoruskie pisane pismem arabskim, to z dużym prawdopodobieństwem można by znaleźć kilka bardzo interesujących cech języka, których nie widać w zabytkach zapisanych tradycyjną ortografią (Карскі, 1922, s. 5).

Jednak badania tatarskich tekstów pokazują, że cechy językowe wielu z nich nie pozwalają na jednoznaczne określenie języka, w którym zostały napisane, ponieważ są to teksty hybrydowe.

W niektórych przypadkach podstawowym kodem takiego tekstu jest język polski. Przykładem może być tzw. Tefsir z Olity (zob. il. 2), datowany na 1723 rok, który zawiera kopię pierwszego przekładu Koranu na język słowiański (Kulwicka-Kamińska, 2015) i którego język można kwalifikować jako polszczyznę północnokresową z dużym substratem arabskim (*Projekt TEFSIR – Publikacje*, b.d.).

Il. 2. Wersety 5–17 sury al-Baqara z Tefsiru Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Olity. https://historiamniejznanaizapomniana.wordpress.com/2021/06/27/tefsir-tatarow-wielkiego-ksiestwa-litewskiego-z-1723-roku/

Czasem określenie podstawowego języka jest trudne, ponieważ teksty, pisane pismem arabskim, zawierają bez wyraźnego systemu polonizmy, orientalizmy, dużą

liczbę wyrazów pochodzenia wschodniosłowiańskiego, a nawet leksemy, których wejście do tekstu można uznać za spowodowane wpływem języka cerkiewnosłowiańskiego. Dobry przykład tego stanowi krótki rękopis o treści znachorskiej, przechowywany w Centralnej Bibliotece Naukowej Narodowej Akademii Nauk Białorusi pod numerem P19-20 / Hp13 (P404), który pochodzi z końca XIX lub początku XX wieku (patrz Кожинова, 2019; Сынкова & Тарэлка, 2009).

Wydawałoby się, że taki hybrydowy język nie mógł przyczynić się do zachowania tożsamości narodowej. Jednak samo istnienie takich rękopisów miało duże znaczenie w tym zakresie, „były one rodzajem rodzinnej pamiątki, tak niezbędnej do zachowania ich religii – islamu i tożsamości narodowej w wielokulturowym środowisku" (Мишкинене, 2012, s. 136). Do tego w znacznym stopniu przyczyniała się grafika, która łączyła te rękopisy ze świętymi księgami muzułmańskimi. Sam fakt przechowania takich tekstów świadczy o szacunku zarówno dla tworzonej przez przodków literatury, jak i reprezentowanych w niej tradycji. Oczywiście takie postępowanie służyło utrzymaniu wspólnoty narodowej i zachowaniu jej na wieki.

Ormianie polscy

Gminy ormiańskie w Polsce zaczęły powstawać mniej więcej w połowie XIV wieku, gdy król Kazimierz Wielki przyłączył Ruś Halicką do Korony Polskiej (wcześniej obszar ten był przedmiotem sporu między Wielkim Księstwem Litewskim a Polską). Najliczniejsze były kolonie w Kamieńcu Podolskim i Lwowie, przy czym w tym ostatnim w roku 1417 na 1280 mieszkańców przypadało 337 Ormian, a w 1618 roku we Lwowie i na jego przedmieściach znajdowało się 130 domów ormiańskich (Stopka, 2000, ss. 19–20).

Do XVII wieku większość Ormian posługiwała się, przynajmniej w komunikacji wewnętrznej, etnolektem kipczackim, należącym do rodziny języków ałtajskich (grupa turkijska). W tym etnolekcie powstawały też teksty pisane, przy czym w charakterze grafii występował tradycyjny alfabet ormiański. Dopiero w XVI wieku do miast Polski zaczęła przybywać ludność mówiąca dialektami ormiańskimi. Uważa się, że właśnie ta sytuacja wpływała na przyswojenie języka polskiego przez Ormian.

Posługiwanie się językiem polskim przez Ormian „to przede wszystkim ambicje społeczno-ekonomiczne […]. Język polski, superstrat, język

dominujący pod względem mocy i prestiżu był […] ważnym punktem odniesienia" (Stopka, 2013, s. 48).

Polonizacji nacji ormiańskiej sprzyjały też zmiany w dziedzinie religijnej. Według przywileju nadanego Ormianom lwowskim w 1356 roku przez Kazimierza Wielkiego mogli oni wyznawać własną religię – narodową odmianę chrześcijaństwa, należąc razem z rodakami pozostałymi w Armenii do Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego. Jednak w 1630 roku biskup Mikołaj Torosowicz przyjął unię z Kościołem rzymskim, co wywołało reformę w zarządzaniu Kościołem ormiańskim i szkolnictwem. I chociaż Ormianie w liturgii używali nie łaciny, lecz grabaru (języka staroormiańskiego) i nie byli zmuszani do porzucenia języka ojczystego, ich polonizacja niewątpliwie nasilała się. Z Rzymu do Lwowa przybyli ojcowie teatyni, którzy założyli kolegium papieskie; do programu nauczania w szkołach parafialnych włączono język polski i łaciński. Taka edukacja przyczyniła się również do wypierania alfabetu narodowego przez łacinkę.

Od XVI wieku Ormianie pisali po polsku pismem ormiańskim ze śladami innych języków – kipczackiego i ormiańskiego. Był to język hybrydowy nie tylko w sensie użycia grafii nietypowej dla języka polskiego, ale także w sensie systemu językowego (zob. też Kozhinowa, 2023).

Ciekawe materiały na ten temat znajdują się w niedawno opublikowanej książce: *Маджарские: армянский род в истории Беларуси* [Madżarscy: ormiański ród w historii Białorusi] D. Lisiejczykaua i J. Hlinskiego (Лисейчиков & Глинский, 2023). Książka ta poświęcona jest ojcu i synowi Madżarskim, którzy zorganizowali produkcję słynnych pasów słuckich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach dziewięćdziesiątych XVIII wieku. Pisali oni po ormiańsku i polsku alfabetem ormiańskim oraz po polsku alfabetem łacińskim. Autorzy książki piszą: „W zachowanych notatkach ormiańskich niemal cała terminologia została zaczerpnięta z języka polskiego" (Лисейчиков & Глинский, 2023, s. 102). Autorzy podkreślają, że spośród 82 słów zapisanych pismem ormiańskim 7 to słowa ormiańskie (*այս* (*ays*) – 'to', *գիրս* (*girs*) – '[mój] list', *գրեմ* (*grem*) – 'pisać', *n[ր] բես* (*o[r]bes*) – 'jak', *կարմի[ր]* (*karmi[r]*) – 'czerwony', *ճերմակ* (*čermak*) – 'biały', *ոսկի* (*oski*) – 'złoto'), 3 tureckie, a 4 łacińskie. Pozostała część słownictwa, które do nas dotarła (67 słów) jest niemal w całości polska z niewielką domieszką słów białoruskich.

Książka zawiera świetne suplementy, wśród nich *Słownik języka pisemnego Jana i Leona Madżarskich* (s. 102, zob. il. 3). Podobnie jak w ówczesnej polszczyźnie, używano łacińskich nazw miesięcy: *aprili* (kwiecień), *mayea* (maj),

yōniows (czerwiec). Nazwy kolorów (*nēpēsk'i* ‘niebieski’, *pieali* ‘biały’, *kranatōvi* ‘granatowy’, *zōlt‘* ‘żółty’, *zilōni* ‘zielony’, *bonsovi* ‘karmazynowy’; miarki, odważniki i monety, materiały itp. miały polskie nazwy.

Оригинал	Транслитерация	Эквивалент в польском / белорусском языках	Перевод	Автор
ալթն	alt‘n	отсутствует	золото (тур.), в значении – червонный злотый (монета)	Ян
այս	ays	отсутствует	это (арм.)	Леон
ապրիլի	aprili	Aprilis	апрель (лат.)	Ян
բան բանա բանը	ban bana banə	pan / пан	господин	Ян, Леон
բօնսօվի	bōnsōvi	ponsowy / пунсовы	пунцовый	Ян
գիրս	girs	отсутствует	[мое] письмо (арм.)	Леон
գրեմ	grem	отсутствует	писать (арм.)	Ян
դալէրօվ թալէրօվի	dalērōv t‘alērōvi	talerów / талераў	талер	Ян
դարկօվալէմ	darkōvalēm	targowałem	торговаться	Ян
դրիֆինդէրեմու	drifindērēmow	referendarzemu	референдарий (должность)	Ян
զաչինալ զաջինալ	zač‘inal zaǰinal	zaczynał	начинать	Ян
զասվեաթչենիա	zasveť‘č‘enia	zaświadczenie	свидетельство	Леон
զատատ	zatat	zadatek / задатак	задаток	Ян
զիլօնի	zilōni	zielony / зялёны	зеленый	Ян
զլօդ զլատ զլօթա	zlōd zlat zlōt‘a	złoty / złote / злоты	злотый	Ян, Леон
զօլաթա զօլաթայ զօլաթաթ	zōlat‘a zōlat‘ay zōlat‘at‘	золата	золото	Ян
զօլթ	zōlt‘	żółty / жоўты	желтый	Ян

[i]Составители: Е. А. Гуринов, Д. В. Лисейчиков

Il. 3. *Słownik języka pisemnego Jana i Leona Madżarskich* (Лисейчиков & Глинский, 2023, s. 432)

Przy przekazywaniu dźwięków języków polskiego i „prostej mowy” można zauważyć pewne cechy, które pomagają ustalić znaczenie słów zapisanych w alfabecie ormiańskim. Zatem spółgłoski dźwięczne są prawie zawsze przedstawiane za pomocą odpowiednich spółgłosek bezdźwięcznych w alfabecie ormiańskim i odwrotnie: *pan – ban*, *podskarbi – bōc‘k‘arpi*, *targowałem – darkōvalēm*, *granat – kŕanad*, *przedał – browtal* itp. W różnych słowach zauważalny jest wpływ białoruskiej wymowy. Na przykład w słowie *zōlat’a* ‘złoto’ widzimy akanie, charakterystyczne dla języka białoruskiego (Лисейчиков & Глинский, 2023, s. 102).

Teksty Ormian pisane po polsku w alfabecie ormiańskim zostały później zastąpione po prostu polskimi, pisanymi łacinką. Jak widać, zarówno prosta mowa, jak i język polski Tatarów i Ormian odpowiada ogólnym tendencjom rozwojowym, zwłaszcza nasyceniu latynizmami.

Żydzi wschodniosłowiańscy

Żydzi pojawili się na terenie Polski już w XII wieku, o czym świadczą w szczególności żydowskie inskrypcje na ówczesnych monetach-brakteatach (Шапира, 2010, s. 49). Na ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego Żydzi przyszli później, ale „już w XIV w. reprezentują dobrze znaną, solidarną, zwartą jedność" (Бершадский, 1883, s. 174).

Od końca XIV wieku istnieją pośrednie dowody na to, że żydowscy uczeni z Europy Wschodniej tłumaczyli teksty na lokalne języki. „Wśród najwcześniejszych tłumaczeń znajdują się pojedyncze fragmenty midrasza [midrasz (hebr. מִדְרָשׁ *midrāš*) – w judaizmie wieloznaczny termin, w głównym znaczeniu określający rodzaj komentarzy rabinackich] i hagady [hagada, haggada (hebr. הגדה *haggadà*) – opowiadanie wchodzące w skład rabinicznej egzegezy Biblii i Talmudu, rodzaj midrasza], które były zawarte w niektórych starożytnych rosyjskich zbiorach, takich jak Palei (dodatki do narracji biblijnych oparte na bizantyjskich źródłach) lub Chronografy (wykłady historii od biblijnego stworzenia świata do historii świata według źródeł bizantyjskich, zwłaszcza kronik Amartola i Malali)" (Таубе, 2010, s. 367). Wiadomo też, że „język staroruski fragmentów przetłumaczonych z hebrajskiego i zawartych w kronikach posiada szereg cech charakterystycznych dla dialektów ukraińskich i białoruskich (tj. dialektów tych ziem, na których mieszkała ludność żydowska)" (Таубе, 2010, s. 369), ale nic nie wiadomo o okolicznościach i przyczynach ich pojawienia się.

Późniejsze tłumaczenia z hebrajskiego powstały pod koniec XV wieku. Dokonywano ich na język mówiony ludności wschodniosłowiańskiej Księstwa Litewskiego, tj. na „prostą mowę". Wśród nich są niezwykle ciekawe teksty hybrydowe, jak na przykład Księga proroka Daniela ze Starotestamentowego Zbioru Wileńskiego, przekładu ksiąg biblijnych, który zachował się z XVI wieku jako część Kodeksu Wileńskiego, rękopisu przechowywanego w bibliotece Litewskiej Akademii Nauk (F 19–262). Wiadomo, że to jest tłumaczenie dwujęzyczne (rozdziały 1, 3, 8–12 są napisane „prostą mową", podczas gdy

rozdziały 2, 4–7 są w języku cerkiewnosłowiańskim). Dwujęzyczność tego tłumaczenia była zgodna z dwujęzycznością oryginału: w starotestamentowej Księdze Daniela rozdziały Dan 1,1–2,4a napisane zostały po hebrajsku, Dan 2,4b–7,28 po aramejsku, a rozdziały 8–12 znów po hebrajsku. Można uznać, że przekładu na „prostą mowę" dokonał sam tłumacz żydowski, a fragmenty cerkiewnosłowiańskie, jak wykazała analiza tekstu (patrz Kozhinowa, 2023; Евсеев, 1902; Кожинова & Суркова, 2013), przepisane są z gotowego tłumaczenia starosłowiańskiego, tak zwanego przekładu Metodego (Евсеев, 1902, ss. 130–131, starannie zredagowanego zgodnie z oryginałem masoreckim.

Te obserwacje pozwalają na stworzenie kulturowego portretu tłumacza, który dobrze rozumiał dwujęzyczną strukturę Księgi Daniela i starał się ją odtworzyć, wykazując się czynną znajomością kilku klasycznych i nowożytnych języków. W szczególności znał hebrajski i aramejski, cerkiewnosłowiański i „prostą mowę". Ponadto był dobrze wykształconym skrybą, znającym z jednej strony tradycję masorecką, a z drugiej piśmiennictwo wschodniosłowiańskie.

Hybrydyzacji ulegały też teksty pisane w języku hebrajskim. Znany badacz tekstów żydowskich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego Aleksander Kulik pisze o wysokim stopniu slawizacji języka hebrajskiego w XI–XV wieku. Autor mówi o słowiańsko-żydowskiej onomastyce na Rusi (od X wieku). Od roku 1486 można było spotkać Żydów litewskich o nazwiskach *Głukhoj*, *Kravchik*, *Momotlivyj*, *Riabchik*, *Samotyka*, *Zubets*; od 1566 – *Borodavka*, *Broda*, *Brova*, *Kisło*, *Kon'*, *Koza*, *Kozak*, *Lisa*, *Prorok*, *Shpak*, *Sirota* i in. (Kulik, 2014, ss. 111–112). W literaturze hebrajskiej (XI–XIII wiek) występują również liczne przykłady słowiańskich glos: *xmel*, *plece*, *stegno* i in. (Kulik, 2014, ss. 107–108). Autor podaje także przykłady obscenicznego słownictwa słowiańskiego w średniowiecznych słownikach żydowskich – zwłaszcza czasownik *Yabam* i wiele cytatów z tym słowem z tekstów żydowskich. Chrześcijańscy Słowianie uważali ten czasownik za jedno z najbardziej obraźliwych słów-tabu i korelowali go z pogańskimi praktykami kazirodztwa, nazywali obsceniczną mowę „żydowską". Borys Uspienski cytuje ze starego rosyjskiego manuskryptu: *по жидовскыѣ не говорите, матерны не бранитесѧ* 'nie mów po żydowsku, nie przeklinaj' (Успенский, 1994, s. 60).

Alexander Kulik podaje inny przykład, który również świadczy o potężnym wzajemnym wpływie językowym żydowsko-wschodniosłowiańskim:

> W orientalnych zbiorach Bodleian Library w Oksfordzie znajduje się mały hebrajski psałterz z kolekcji Matthew Parkera, arcybiskupa Canterbury z XVII wieku (MS Oxford, Bodl. Or. 3). Psałterz jest datowany paleograficznie na XIII lub

> początek XIV wieku i był własnością chrześcijanina lub prawdopodobnie został przez niego skopiowany. […] Rękopis zawiera także kilka abecedariów (alfabetów). Alfabety hebrajski i grecki, wraz z adnotacjami, są zapisane alfabetem łacińskim, tym samym charakterem pisma, który można łatwo zidentyfikować jako pismo angielskie z XIII wieku. Następnie są alfabety arabski i cyrylica, a nazwy liter są zapisane nad cyrylicą (Kulik, 2012, s. 389).

Odpowiedź na pytanie „Czy Żydzi wykorzystywali swój alfabet pisząc po słowiańsku, tak jak Tatarzy czy Ormianie?" jest negatywna. Pisali po hebrajsku, używając alfabetu hebrajskiego, ale język hebrajski na terenach Słowian Wschodnich w okresie przedlitewskim i wczesnolitewskim, jak to nazywa A. Kulik, znajdował się pod silnym wpływem języków słowiańskich. Max Weinreich zaproponował nawet nie tylko istnienie słowiańskojęzycznego żydostwa, ale także specyficznego języka judeosłowiańskiego (Weinreich, 1956, ss. 622–632), który to pomysł rozwinął później Paul Wexler (1987).

Karaimi

Na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego mieszkali także Karaimi, którzy władali językiem kipczackim (turkijskim), wyznawali karaimizm – odmianę judaizmu, a do pisania tekstów w swoim języku karaimskim używali pisma hebrajskiego. Andrij Danylenko uważał (patrz wyżej), że Karaimi używali „prostej mowy" jako *lingua franca*, ale podczas przygotowywania niniejszego artykułu nie znaleziono dowodów na to, że teksty w „prostej mowie" lub po polsku były pisane przez Karaimów pismem hebrajskim. Wręcz przeciwnie, istnieją dowody na to, że teksty karaimskie były pisane łacinką lub cyrylicą. Michał Németh pisze: „Większość materiałów rękopiśmiennych została utrwalona pismem hebrajskim, znajdziemy jednak również teksty pisane pismem łacińskim (te napisane w języku karaimskim oparte są albo na polskiej, albo na litewskiej grafii) i cyrylickim. W dwóch manuskryptach odnaleziono krótkie fragmenty pismem arabskim" (Németh, 2016, s. 79). Badacze twierdzą, że w tekstach karaimskich jest wiele slawizmów, ale są to tylko glosy (Németh, 2016, s. 79). Według Jana Grzegorzewskiego „w materiale leksykalnym [w jednym tekście ze zbiorów polskich – A. R.] perski udział równoważy się z hebrajskim (po 11 (12) wyrazów), a polski (względnie ruski) z arabskim (po 7 (6) wyrazów), nie licząc udziału mongolskiego, którego znaczna część jest tu wspólnym dobrem ałtajskim, a właściwie mongolsko-tatarskim" (Grzegorzewski, 1918, s. 280).

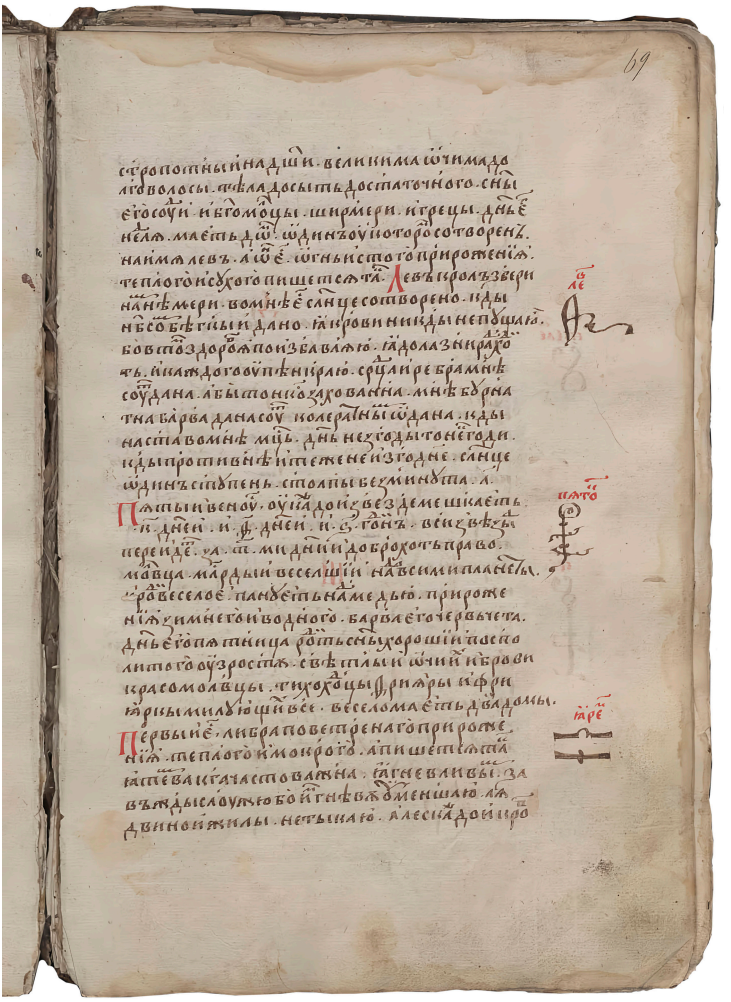
Interferencja różnych języków słowiańskich

Na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego języki słowiańskie również wchodziły w interakcje. „Hybrydowość przejawiała się w relacji między 1) językiem cerkiewnosłowiańskim a „prostą mową", 2) oficjalną „prostą mową" a dialektami, 3) dialektami ukraińskim a białoruskim, 4) „prostą mową" a językiem polskim" (Руденко, 2019, s. 244). Były też przypadki bardziej złożone. Sofia Butko, badaczka tekstów hybrydowych, w których wykorzystano ukraińską wersję „prostej mowy", podaje następujący przykład: „*Я неи Василий Kieldzewicz* [?] *paroch porwanecky oprawyl we sribło y oxamyt moie wlasnoie sriblo y oksamyt* […] *za odpuszczenije hrichow swoich 1734 anno…*" (Butko, 2024, s. 212). Tekst stanowi hybrydę języka ukraińskiego i polskiego, a także cyrylicy i alfabetu łacińskiego, przy czym nie są one symetryczne. Język czeski również wpłynął na „prostą mowę" oraz język cerkiewnosłowiański WKL, jak w tłumaczeniu Biblii Franciszka Skaryny (Руденка, 2022). Zarówno język polski, jak i „prosta mowa" hybrydyzowały się poprzez stosowanie różnych systemów pisma, w szczególności „prosta mowa" mogła być zapisana literami łacińskimi, a język polski – cyrylicą (Рудэнка, 2018).

Teksty hybrydowe tworzone przez Słowian to przede wszystkim literatura tłumaczona, religijna i świecka. Jeśli w Wielkim Księstwie Litewskim przekładano literaturę chrześcijańską na język cerkiewnosłowiański, to literaturę świecką tłumaczono na „prostą mowę". Wśród tej ostatniej są utwory autorów antycznych, teksty astrologiczne, opowieści rycerskie.

Jako przykład świeckich tekstów tłumaczonych należących do tekstów hybrydowych rozważmy tzw. Rękopis Kolekcji Wileńskiej numer 091/276k z Biblioteki Narodowej Białorusi. Zbiór (89x2 = 178 arkuszy, brakuje kilku arkuszy) był przez długi czas przechowywany w bibliotece klasztoru Zwiastowania w Supraślu, a następnie w Wileńskiej Bibliotece Publicznej, w związku z czym nazywano go Kopią Wileńską. Zbiór obejmuje tłumaczenie słynnego dzieła *Secretum Secretorum*, przypisywanego Arystotelesowi (jego drugi tytuł to *Brama Arystotelesa*) oraz 16 małych tekstów o treści astrologicznej, niepublikowanych i mniej znanych. Zbiór, według cech paleograficznych, pochodzi z lat sześćdziesiątych XVI wieku, został jednak przetłumaczony już wcześniej, w XV wieku, a następnie przepisany; rękopis jest właśnie taką kopią. Pomimo

złego stanu zachowania kolekcja jest bardzo piękna (zob. il. 5). Na marginesie artykułu 5 *Сказание о седми звездах великих, и которыи ся зодеи которым звездам служат. Суббота* (*Opowieść o siedmiu wielkich gwiazdach i które zodiaki którym gwiazdom służą. Sobota*, kk. 67–71), znajdują się symbole dziesięciu znaków zodiaku, planet i Księżyca.

Il. 4. *Opowieść o siedmiu wielkich gwiazdach* – zdjęcie własne rękopisu ze Zbiorów Biblioteki Narodowej Białorusi.
Сказание о седми звездах великих, и которыи ся зодеи которым звездам служат: Суббота. (b.d.). W *Рукописный сборник гадательно-астрологического содержания XVI в. („Аристотелевы врата, или Тайная тайных”)* [Rękopis Kolekcji Wileńskiej nr 091/276k]

Teksty tego rodzaju były bardziej rozpowszechnione i bardziej pożądane w Wielkim Księstwie Litewskim niż na Rusi Moskiewskiej. Z reguły tego typu tłumaczenia trafiały na Ruś z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Taka sytuacja miała kilka powodów: wielowyznaniowość WKL i mniej sztywną tradycję prawosławną, wielojęzyczność, bliskość Europy i kultury europejskiej. Język rękopisu – „prosta mowa" – jest niezwykle interesujący, mozaikowy, heterogeniczny, z elementami polskimi, czeskimi, łacińskimi, greckimi, hebrajskimi, cerkiewnosłowiańskimi i innymi.

Teksty Słowian w Wielkim Księstwie Litewskim, jak i utwory pisane przez przedstawicieli innych narodowości, mogły być hybrydowe nie tylko pod względem językowym, ale i graficznym. Przede wszystkim to teksty w „prostej mowie" pisane łacinką, które rozprzestrzeniały się na terenie WKL od pierwszej połowy XVI wieku. Takie teksty zaczęły pojawiać się z dobrze znanych powodów, jakimi były: wielojęzyczność, wielowyznaniowość WKL; Unia Lubelska (1569) – utworzenie państwa federalnego z dwoma językami urzędowymi – „prostą mową" i polskim; szeroka penetracja idei renesansowych z Europy, która nastąpiła za pośrednictwem tekstów pisanych łacinką (głównie po łacinie i po polsku). Należą one do różnych gatunków, najszerzej zaś przedstawione są w korespondencji urzędowo-kancelaryjnej (Руденко, 2019, 2020; Рудэнка, 2018). Transformacje graficzne były bardzo istotne w państwie wielojęzycznym, w którym wszyscy w pewnym stopniu znali język sąsiadów i mogli również rozumieć mowę pisaną. Języki urzędowe – „prosta mowa" i polski – były w WKL podobne. Często wystarczyło przepisać tekst, aby był zrozumiały dla Polaka (z transliteracją łacińską) lub Rusina (z transliteracją cyrylicką).

Podsumowanie

W artykule omówiono najbardziej rozpowszechnione typy tekstów hybrydowych Wielkiego Księstwa Litewskiego w językach słowiańskich. Przeanalizowano teksty Słowian i mniejszości narodowych, teksty hybrydowe pod względem języka i grafiki, zarówno teksty oryginalne, jak i tłumaczenia, przede wszystkim teksty Ormian, Tatarów, Żydów itd. Wśród przyczyn przejścia różnych mniejszości w Wielkim Księstwie Litewskim na języki słowiańskie istnieją zarówno podobieństwa, jak i różnice, przy czym podobieństwa wydają się bardziej znaczące. Oczywiste jest to, że głównym powodem takiego przejścia była potrzeba komunikacji z otaczającą ludnością. Należy również wskazać na wewnętrzną

przyczynę używania języka słowiańskiego przez społeczność niesłowiańską, charakterystyczną dla wymienionych grup etnicznych, a mianowicie dialektalne różnice językowe wewnątrz grupy i konieczność ich eliminacji. Religia odgrywała ważną rolę w rozpowszechnianiu tekstów w językach słowiańskich pisanych pismem arabskim, ormiańskim i żydowskim. Autorytet języka, a zwłaszcza alfabetu tekstów religijnych, zachęcał przedstawicieli mniejszości etnicznych do pisania swoich tekstów w tym samym alfabecie.

Wśród tekstów hybrydowych Wielkiego Księstwa Litewskiego pisanych przez Słowian szczególne miejsce zajmują teksty „prostą mową" pisane łacinką. Tego typu teksty odzwierciedlają różne cechy pisarzy, zarówno z punktu widzenia znajomości alfabetu łacińskiego, jak i celów jego używania. Cele pisarza mogły być również różne: od bezpośredniego tłumaczenia (najczęściej na język polski) po „polski pastisz", czyli imitację języka polskiego; oryginalne pismo alfabetem łacińskim czy transkrypcja tekstu cyrylickiego za pomocą łacinki, aby tekst był zrozumiały dla mieszkańców WKL, którzy posługiwali się grafiką łacińską.

Hybrydowe teksty w językach słowiańskich Wielkiego Księstwa Litewskiego nie zostały wystarczająco zbadane i usystematyzowane. Po pierwsze, tekstów tych nie przeanalizowano jako szczególnego zjawiska kulturowego i językowego. Po drugie, różne typy takich tekstów są opracowane w różnym stopniu. Teksty hybrydowe mniejszości etnicznych zostały również przestudiowane w różnym stopniu, na przykład teksty litewskich Tatarów są obecnie lepiej zbadane niż teksty wschodniosłowiańskich Żydów. Rejestracja i katalogowanie słowiańskojęzycznych tekstów hybrydowych jest ważnym zadaniem długoterminowym.

Rozpowszechnienie tekstów hybrydowych w Wielkim Księstwie Litewskim jest najlepszym potwierdzeniem wielonarodowości i wielojęzyczności księstwa.

Zbiory Biblioteki Narodowej Białorusi

Сказание о седми звездах великих, и которыи ся зодеи которым звездам служат: Суббота. (b.d.). W *Рукописный сборник гадательно-астрологического содержания XVI в. („Аристотелевы врата, или Тайная тайных")* [Rękopis Kolekcji Wileńskiej nr 091/276k].

Bibliografia

Bednarczuk, L. (2010). *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wydawnictwo LEXIS.

Butko, S. (2024). О języku / językach not rękopiśmiennych w starodrukach cyrylickich. *Актуальні питання гуманітарних наук*, *73*(1), 208–214. https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-1-30

Danylenko, A. (2017). A missing chain? On the sociolinguistics of the Grand Duchy of Lithuania. *Acta Baltico-Slavica*, *41*, 31–57. https://doi.org/10.11649/abs.2017.002

Doczekalska, A. (2021). *Język prawny w tworzeniu i transpozycji prawa Unii Europejskiej: Procesy hybrydyzacji*. Wolters Kluwer.

Grzegorzewski, J. (1918). Caraimica: Język Łach-Karaitów. *Rocznik Orientalistyczny*, *1*(2), 252–296.

Kozhinowa, A. (2023). Kilka uwag o języku i piśmiennictwie mniejszości zamieszkałych na terenie Rzeczypospolitej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Literaturoznawstwo: Historia – teoria – metodologia – krytyka*, *14*, 22–32. https://doi.org/10.25312/2451-1595.14/2023_03alk

Kulik, A. (2012). Jews from Rus' in medieval England. *The Jewish Quarterly Review*, *102*(3), 371–403. https://doi.org/10.1353/jqr.2012.0025

Kulik, A. (2014). Jews and the language of Eastern Slavs. *The Jewish Quarterly Review*, *104*(1), 105–143. https://doi.org/10.1353/jqr.2014.0002

Kulwicka-Kamińska, J. (2015). *Tefsir* z Olity – uwagi językoznawcy. *Slavistica Vilnensis*, *60*, 159–175. https://doi.org/10.15388/SlavViln.2015.60.9939

Lewaszkiewicz, T. (2022). Dawne słowiańskie teksty językowo mieszane, hybrydowe i amalgamatowe. W A. Słoboda & M. Kuźmicki (Red.), *Staropolskie Spotkania Językoznawcze: T. 4. Język staropolskich tekstów: Nowe odczytania, analizy, interpretacje* (ss. 61–72). Wydawnictwo Rys.

Lizisowa, T. M. (Red.). (2005). *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Collegium Columbinum.

Németh, M. (2016). Rękopisy i druki karaimskie w polskich zbiorach prywatnych: Nowe perspektywy badań karaimoznawczych. *Almanach Karaimski*, *5*, 61–101. https://doi.org/10.33229/ak.2016.05.04

Niedźwiedź, J. (2023). *Literacy in medieval and early modern Vilnius: Forms of writing and rhetorical spaces in the city*. Brepols Publishers. https://doi.org/10.1484/M.USML-EB.5.132178

Projekt TEFSIR – Publikacje. (b.d.). Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. http://www.tefsir.umk.pl/o,4,publikacje.html

Stopka, K. (2000). *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*. Księgarnia Akademicka.

Stopka, K. (2013). *Języki oswajane pismem: Alografia kipczacko-ormiańska i polsko-ormiańska w kulturze dawnej Polski*. Księgarnia Akademicka.

Temčinas, S. (2017). Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej. W M. Kuczyńska (Red.), *Między Wschodem a Zachodem: Prawosławie i unia* (ss. 81–120). https://doi.org/10.31338/uw.9788323528289.pp.81-120

Walczak, B. (2018). Ruszczyzna – drugi język Rzeczypospolitej. W L. Citko (Red.), *Języki ruskie w rozwoju historycznym i kontaktach z polszczyzną* (ss. 277–287). Wydawnictwo Prymat.

Walczak, B. (2019). Wyznaniowe konteksty początków piśmiennictwa i leksykografii narodów bałtyckich na tle sytuacji językowej Wielkiego Księstwa Litewskiego. W Z. Abramowicz, J. Ławski, & K. Rutkowski (Red.), *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich: Literatura, język, kultura, historia* (ss. 43–50). Temida 2.

Weinreich, M. (1956). Yiddish, Knaanic, Slavic: The basic relationships. W *For Roman Jakobson: Essays on the occasion of his sixtieth birthday, 11 October 1956* (ss. 622–632). Mouton.

Wexler, P. (1987). *Explorations in Judeo-Slavic linguistics*. E. J. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004671225

Zinkevičius, Z. (1987). *Lietuvių kalbos istorija: T. 2. Iki pirmųjų raštų*. Mokslas.

Абламейка, С. (2017, grudzień 23). *На якой мове Скарына выдаў Біблію*. Радыё Свабода. https://www.svaboda.org/a/28933910.html

Алексяевіч, Г. (2020). *Чэшская моўная традыцыя ў Беларусі на іншаславянскім фоне: Старабеларускі перыяд* [Streszczenie rozprawy doktorskiej]. Інстытут мовазнаўства АН РБ.

Бершадский, С. А. (1883). *Литовские евреи*. Типография М. М. Стасюлевича.

Булыка, А. М., Жураўскі, А. І., & Свяжынскі, У. М. (1990). *Мова выданняў Францыска Скарыны*. Навука і тэхніка.

Евсеев, И. Е. (1902). Книга пророка Даниила в переводе жидовствующих по рукописи XVI в. *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских*, *202*, 127–164.

Живов, В. М. (1988). Роль русского церковнославянского в истории славянских литературных языков. W К. В. Горшкова & Г. А. Хабургаев (Red.), *Актуальные проблемы славянского языкознания* (ss. 49–98). МГУ.

Живов, В. М. (1996). *Язык и культура в России XVIII века*. Школа „Языки русской культуры".

Иванов, В. В. (2003). Славянские диалекты в соотношении с другими языками ВКЛ. W *Славянское языкознание: XIII международный съезд славистов: Любляна: Доклады российской делегации* (ss. 258–288). Индрик.

Карскі, Я. (1922). Беларуская мова арабскім пісьмом. *Вестник Народного комиссариата просвещения*, *1*(3), 3–5.

Кожинова, А. (2019). Об одной рукописи литовских татар (к вопросу о языковой идентичности). W *Minderheiten in der slawischen Welt: Sprachkontakte und kulturelle Identitäten* (ss. 125–136). Peter Lang.

Кожинова, А. А., & Суркова, Е. С. (2013). Лингвистическая рефлексия в раннем восточнославянском переводе Книги Даниила из Виленского ветхозаветного свода (F 19–262). W Н. Н. Запольская (Red.), *Лингвистическая эпистемология: История и современность* (ss. 64–94). ПринтЛайн.

Лисейчиков, Д. В., & Глинский, Е. С. (2023). *Маджарские: Армянский род в истории Беларуси*. Фонд „АНИВ"; НИАБ. https://www.academia.edu/108354150/

Мишкинене, Г. (2005). Очерк истории и культуры литовских татар. *Диаспоры*, *2*, 40–61.

Мишкинене, Г. (2012). Сводный каталог арабскоалфавитных рукописей литовских татар: *Львовская научная библиотека им. В. Стефаника НАН Украины*. W V. Meiliūnaitė & N. Morozova (Red.), *Naujausi kalbų ir kultūrų tyrimai: T. 4. Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai* (ss. 45–58). Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija.

Руденка, А. (2022). Пути проникновения лексических богемизмов в старорусский язык в XIV–XVII вв. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *57*, Article 2836. https://doi.org/10.11649/sfps.2836

Руденко, Е. (2019). Восточнославянские латинографичные тексты *Великого княжества Литовского.* W S. Kempgen & V. S. Tomelleri (Red.), *Slavic alphabets and identities* (ss. 221–253). University of Bamberg Press. https://doi.org/10.20378/irb-57848

Руденко, Е. (2020). Ранние грамоты Юго-Западной Руси. W J. Grković-Major, N. Korina, S. Newerkla, F. Poljakov, & S. Tolstaja (Red.), *Diachronie – Ethnos – Tradition: Studien zur slawischen Sprachgeschichte: Festgabe für Anna Kretschmer* (ss. 205–218). Tribun Eu.

Рудэнка, А. (2018). Раннія ўсходнеславянскія лацінаграфічныя тэксты *Вялікага Княства Літоўскага*. W *XVI Міжнародны з'езд славістаў (Бялград, 19–27 жніўня 2018 г.): Даклады беларускай дэлегацыі* (ss. 162–174). Беларуская навука.

Смалянчук, А. (2017). Пра традыцыі Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, „Kresy Wschodnie" і ролю Польшчы і палякаў у гісторыі беларусаў і літоўцаў. *Acta Baltico-Slavica*, *41*, 302–330. https://doi.org/10.11649/abs.2017.006

Сынкова, І., & Тарэлка, М. (2009). Знахарскі тэкст з беларуска-татарскага рукапісу. *Беларускі гістарычны агляд*, *2009*(1), 139–166. http://www.belhistory.eu

Таубе, М. (2010). Ересь „жидовствующих" и переводы с еврейского в средневековой Руси. W А. Кулик (Red.), *История еврейского народа в России: Т. 1. От древности до раннего Нового времени* (ss. 367–397). Мосты культуры; Гешарим.

Успенский, Б. А. (1987). *История русского литературного языка XI–XVII вв.* Verlag Otto Sagner.

Успенский, Б. А. (1994). Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии. W Б. А. Успенский, *Избранные труды* (Т. 2, ss. 53–128). Школа „Языки русской культуры".

Шапира, Д. (2010). Евреи в раннее Средневековье в соседних с Россией странах. W А. Кулик (Red.), *История еврейского народа в России: От древности до раннего Нового времени* (Т. 1, ss. 44–74). Мосты культуры; Гешарим.

Holdings of the National Library of Belarus

Skazanie o sedmi zvezdakh velikikh, i kotoryi sia zodei kotorym zvezdam sluzhat: Subbota. (n.d.). In *Rukopisnyĭ sbornik gadatel'no-astrologicheskogo soderzhaniia XVI v. ("Aristotelevy vrata, ili Taĭnaia taĭnykh")* [Manuscript of the Vilnius Collection no. 091/276k].

Bibliography (Transliteration)

Ablameĭka, S. (2017, December 23). *Na iakoĭ move Skaryna vydaŭ Bibliiu*. Radyio Svaboda. https://www.svaboda.org/a/28933910.html

Aleksiaevich, H. (2020). *Chėshskaia moŭnaia tradytsyia ŭ Belarusi na inshaslavianskim fone: Starabelaruski peryiad* [Summary of doctoral dissertation]. Instytut movaznaŭstva AN RB.

Bednarczuk, L. (2010). *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wydawnictwo LEXIS.

Bershadskiĭ, S. A. (1883). *Litovskie evrei*. Tipografiia M. M. Stasiulevicha.

Bulyka, A. M., ZHuraŭski, A. I., & Sviazhynski, U. M. (1990). *Mova vydanniaŭ Frantsyska Skaryny*. Navuka i tėkhnika.

Butko, S. (2024). O języku / językach not rękopiśmiennych w starodrukach cyrylickich. *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk*, *73*(1), 208–214. https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-1-30

Danylenko, A. (2017). A missing chain? On the sociolinguistics of the Grand Duchy of Lithuania. *Acta Baltico-Slavica*, *41*, 31–57. https://doi.org/10.11649/abs.2017.002

Doczekalska, A. (2021). *Język prawny w tworzeniu i transpozycji prawa Unii Europejskiej: Procesy hybrydyzacji*. Wolters Kluwer.

Evseev, I. E. (1902). Kniga proroka Daniila v perevode zhidovstvuiushchikh po rukopisi XVI v. *Chteniia v Imperatorskom Obshchestve istorii i drevnosteĭ rossiĭskikh*, *202*, 127–164.

Grzegorzewski, J. (1918). Caraimica: Język Łach-Karaitów. *Rocznik Orientalistyczny*, 1(2), 252–296.

Ivanov, V. V. (2003). Slavianskie dialekty v sootnoshenii s drugimi iazykami VKL. In *Slavianskoe iazykoznanie: XIII mezhdunarodnyĭ s"ezd slavistov: Liubliana: Doklady rossiĭskoĭ delegatsii* (pp. 258–288). Indrik.

Karski, IA. (1922). Belaruskaia mova arabskim pis'mom. *Vestnik Narodnogo komissariata prosveshcheniia, 1(3), 3–5.*

Kozhinova, A. (2019). Ob odnoĭ rukopisi litovskikh tatar (k voprosu o iazykovoĭ identichnosti). In *Minderheiten in der slawischen Welt: Sprachkontakte und kulturelle Identitäten* (pp. 125–136). Peter Lang.

Kozhinova, A. A., & Surkova, E. S. (2013). Lingvisticheskaia refleksiia v rannem vostochnoslavianskom perevode Knigi Daniila iz Vilenskogo vetkhozavetnogo svoda (F 19–262). In N. N. Zapol'skaia (Ed.), *Lingvisticheskaia ėpistemologiia: Istoriia i sovremennost'* (pp. 64–94). PrintLaĭn.

Kozhinowa, A. (2023). Kilka uwag o języku i piśmiennictwie mniejszości zamieszkałych na terenie Rzeczypospolitej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Literaturoznawstwo: Historia – teoria – metodologia – krytyka*, *14*, 22–32. https://doi.org/10.25312/2451-1595.14/2023_03alk

Kulik, A. (2012). Jews from Rus' in medieval England. *The Jewish Quarterly Review*, *102*(3), 371–403. https://doi.org/10.1353/jqr.2012.0025

Kulik, A. (2014). Jews and the language of Eastern Slavs. *The Jewish Quarterly Review*, *104*(1), 105–143. https://doi.org/10.1353/jqr.2014.0002

Kulwicka-Kamińska, J. (2015). *Tefsir* z Olity – uwagi językoznawcy. *Slavistica Vilnensis*, *60*, 159–175. https://doi.org/10.15388/SlavViln.2015.60.9939

Lewaszkiewicz, T. (2022). Dawne słowiańskie teksty językowo mieszane, hybrydowe i amalgamatowe. In A. Słoboda & M. Kuźmicki (Eds.), *Staropolskie Spotkania Językoznawcze: Vol. 4. Język staropolskich tekstów: Nowe odczytania, analizy, interpretacje* (pp. 61–72). Wydawnictwo Rys.

Liseĭchikov, D. V., & Glinskiĭ, E. S. (2023). *Madzharskie: Armianskiĭ rod v istorii Belarusi*. Fond "ANIV"; NIAB. https://www.academia.edu/108354150/

Lizisowa, T. M. (Ed.). (2005). *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Collegium Columbinum.

Mishkinene, G. (2005). Ocherk istorii i kul′tury litovskikh tatar. *Diaspory*, *2*, 40–61.

Mishkinene, G. (2012). Svodnyĭ katalog arabskoalfavitnykh rukopiseĭ litovskikh tatar: L′vovskaia nauchnaia biblioteka im. V. Stefanika NAN Ukrainy. In V. Meiliūnaitė & N. Morozova (Eds.), *Naujausi kalbu ir kulturu tyrimai: Vol. 4. Kalbu ir kulturu sankirtu archyvai* (pp. 45–58). Europos kalbu ir kulturu dialogo tyreju asociacija.

Németh, M. (2016). Rękopisy i druki karaimskie w polskich zbiorach prywatnych: Nowe perspektywy badań karaimoznawczych. *Almanach Karaimski*, *5*, 61–101. https://doi.org/10.33229/ak.2016.05.04

Niedźwiedź, J. (2023). *Literacy in medieval and early modern Vilnius: Forms of writing and rhetorical spaces in the city*. Brepols Publishers. https://doi.org/10.1484/M.USML-EB.5.132178

Projekt TEFSIR – Publikacje. (n.d.). Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. http://www.tefsir.umk.pl/o,4,publikacje.html

Rudėnka, A. (2018). Ranniia ŭskhodneslavianskiia latsinahrafichnyia tėksty Vialikaha Kniastva Litoŭskaha. In *XVI Mizhnarodny z'ezd slavistaŭ (Bialhrad, 19–27 zhniŭnia 2018 h.): Daklady belaruskaĭ dėlehatsyi* (pp. 162–174). Belaruskaia navuka.

Rudenka, A. (2022). Puti proniknoveniia leksicheskikh bogemizmov v starorusskiĭ iazyk v XIV–XVII vv. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *57*, Article 2836. https://doi.org/10.11649/sfps.2836

Rudenko, E. (2019). Vostochnoslavianskie latinografichnye teksty Velikogo kniazhestva Litovskogo. In S. Kempgen & V. S. Tomelleri (Eds.), *Slavic alphabets and identities* (pp. 221–253). University of Bamberg Press. https://doi.org/10.20378/irb-57848

Rudenko, E. (2020). Rannie gramoty IUgo-Zapadnoĭ Rusi. In J. Grković-Major, N. Korina, S. Newerkla, F. Poljakov, & S. Tolstaja (Eds.), *Diachronie – Ethnos – Tradition: Studien zur slawischen Sprachgeschichte: Festgabe für Anna Kretschmer* (pp. 205–218). Tribun Eu.

Shapira, D. (2010). Evrei v rannee Srednevekov′e v sosednikh s Rossieĭ stranakh. In A. Kulik (Ed.), *Istoriia evreĭskogo naroda v Rossii: Vol. 1. Ot drevnosti do rannego Novogo vremeni* (pp. 44–74). Mosty kultury; Gesharim.

Smalianchuk, A. (2017). Pra tradytsyi Vialikaha Kniastva Litoŭskaha i Rėchy Paspalitaĭ, "Kresy Wschodnie" i roliu Pol′shchy i paliakaŭ u historyi belarusaŭ i litoŭtsaŭ. *Acta Baltico-Slavica*, *41*, 302–330. https://doi.org/10.11649/abs.2017.006

Stopka, K. (2000). *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*. Księgarnia Akademicka.

Stopka, K. (2013). *Języki oswajane pismem: Alografia kipczacko-ormiańska i polsko-ormiańska w kulturze dawnej Polski*. Księgarnia Akademicka.

Synkova, I., & Tarėlka, M. (2009). Znakharski tėkst z belaruska-tatarskaha rukapisu. *Belaruski histarychny ahliad*, *2009*(1), 139–166. http://www.belhistory.eu

Taube, M. (2010). Eres′ "zhidovstvuiushchikh" i perevody s evreĭskogo v srednevekovoĭ Rusi. In A. Kulik (Ed.), *Istoriia evreĭskogo naroda v Rossii: Vol. 1. Ot drevnosti do rannego Novogo vremeni* (pp. 367–397). Mosty kul′tury; Gesharim.

Temčinas, S. (2017). Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej. In M. Kuczyńska (Ed.), *Między Wschodem a Zachodem: Prawosławie i unia* (pp. 81–120). https://doi.org/10.31338/uw.9788323528289.pp.81-120

Uspenskiĭ, B. A. (1987). *Istoriia russkogo literaturnogo iazyka XI–XVII vv.* Verlag Otto Sagner.

Uspenskiĭ, B. A. (1994). Mifologicheskiĭ aspekt russkoĭ ėkspressivnoĭ frazeologii. In B. A. Uspenskiĭ, *Izbrannye trudy* (Vol. 2, pp. 53–128). Shkola "IAazyki russkoĭ kul′tury".

Walczak, B. (2018). Ruszczyzna – drugi język Rzeczypospolitej. In L. Citko (Ed.), *Języki ruskie w rozwoju historycznym i kontaktach z polszczyzną* (pp. 277–287). Wydawnictwo Prymat.

Walczak, B. (2019). Wyznaniowe konteksty początków piśmiennictwa i leksykografii narodów bałtyckich na tle sytuacji językowej Wielkiego Księstwa Litewskiego. In Z. Abramowicz, J. Ławski, & K. Rutkowski (Eds.), *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich: Literatura, język, kultura, historia* (pp. 43–50). Temida 2.

Weinreich, M. (1956). Yiddish, Knaanic, Slavic: The basic relationships. In *For Roman Jakobson: Essays on the occasion of his sixtieth birthday, 11 October 1956* (pp. 622–632). Mouton.

Wexler, P. (1987). *Explorations in Judeo-Slavic linguistics*. E. J. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004671225

Zhivov, V. M. (1988). Rol′ russkogo tserkovnoslavianskogo v istorii slavianskikh literaturnykh iazykov. In K. V. Gorshkova & G. A. Khaburgaev (Eds.), *Aktual′nye problemy slavianskogo iazykoznaniia* (pp. 49–98). MGU.

Zhivov, V. M. (1996). *IAzyk i kul′tura v Rossii XVIII veka*. Shkola "IAzyki russkoĭ kul′tury".

Zinkevičius, Z. (1987). *Lietuvių kalbos istorija: Vol. 2. Iki pierwszych raštų*. Mokslas.

Hybrid Texts in Slavic Languages in the Grand Duchy of Lithuania

Summary

This article discusses the most widespread types of hybrid texts in the Grand Duchy of Lithuania. The study analyses both original and translated texts produced by Slavs and ethnic minorities, namely Armenians, Tatars and Jews. Among the texts authored by Slavs, those written in *prosta mova* using the Latin alphabet hold a special place. As observed, one of the reasons for the shift of ethnic minorities to Slavic languages was to overcome dialectal differences. The prevalence of hybrid texts is the best confirmation of the multiethnicity and multilingualism of the Grand Duchy.

Hybrydowe teksty w językach słowiańskich w Wielkim Księstwie Litewskim

Streszczenie

W artykule omówiono najpowszechniejsze typy tekstów hybrydowych Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zanalizowano teksty Słowian i mniejszości etnicznych, to jest Ormian, Tatarów i Żydów. Podstawą opisu były zarówno źródła oryginalne, jak i przekłady. Wśród tekstów pisanych przez Słowian szczególne miejsce zajmują te, które sporządzono w „prostej mowie" i zapisano alfabetem łacińskim. Natomiast jednym z powodów przechodzenia mniejszości etnicznych WKL na języki słowiańskie było przezwyciężanie różnic dialektalnych. Rozpowszechnienie tego typu tekstów jest najlepszym potwierdzeniem wieloetniczności i wielojęzyczności WKL.

Keywords: hybrid text; ethnic minority; *prosta mova*; alphabet

Słowa kluczowe: tekst hybrydowy; mniejszość etniczna; „prosta mowa"; alfabet

(1) Alla Kozhinowa, Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences, Cracow, Poland
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5498-7037
Correspondence: alla.kozhinowa@ijp.pan.pl

(2) Alena Rudenka, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1165-3299
Correspondence: alena.rudenka@ispan.edu.pl

The preparation of this article was financed from the funds for the statutory activities of the Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences and the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

Authors' contribution: Both authors participated in creating the conception of the study and writing the manuscript to the same extent.

Competing interests: Alla Kozhinowa is a reviewer for this journal, but she has not reviewed any texts in this volume. Alena Rudenka has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2025-03-17; Accepted: 2025-07-07; Published: 2025-12-31